

החודש לפני 75 שנה, נפטרה הארכיאולוגית הצברית הראשונה, יהודית קראוזה-מרקה, בתחילתה של קריירה מקצועית מבטיחה. בת פחות משלושים הייתה במותה. קראוזה-מרקה, חלוצה בת חלוצים, נולדה בסג'רה (כיום אילניה) שבגליל התחתון בשנת 1906, בת לחיה לבית חנקין, אחות ליהושע חנקין, פעיל ציוני ממשפחת הביל"ויים, ולאליהו קראוזה, איש העלייה הראשונה, אגרונום מוערך ואז ראש החווה החקלאית בסג'רה.

את ילדותה המוקדמת העבירה קראוזה-מרקה בסג'רה בתקופה היסטורית, רווית אמוציות וקשיים: תחת ייעוצו המקצועי של אליהו קראוזה, שעבד למען הברון אדמונד ג'יימס דה-רוטשילד, הצליחו החלוצים, ובראשם ישראל ומניה שוחט, להקים בחווה את הקולקטיב החקלאי הראשון בארץ, תוך שהם נלחמים על טהרת העבודה העברית ומנהיגים את השמירה העברית, במה שהיה בסופו של דבר לגרעין ממנו צמחה תנועת "השומר"

כאן גדלה קראוזה-מרקה כילדה צעירה. החווה, שהייתה לאחד מן המוקדים התוססים ביותר של אנשי העלייה השנייה, נועדה להכשיר את החלוצים, צעירים עירוניים חסרי ניסיון, לעבודה חקלאית בארץ-ישראל; בין הפועלים שעברו בה היה, למשל, דוד בן-גוריון. מאוחר יותר, בשנת 1914, עברה המשפחה בעקבות מינויו של האב ע"י רוטשילד לראש "מקווה ישראל", בית הספר החקלאי הראשון בארץ ואחד מן המוסדות החינוכיים החשובים בישוב הצעיר.

באקלים ההפכפך של מלחמת העולם הראשונה, עמד אליהו קראוזה, כדמות בולטת בישוב היהודי וכבעל אזרחות צרפתית, בפני סכנת גירוש לתורכיה; רק תרומתו למלחמה בארבה שאיים על גידולי הארץ והתקרבותו למושל התורכי, ג'מאל פשה העלתה את קרנו בעיני השלטון ואפשרה למשפחה להישאר בארץ. לאחר שסיימה את לימודיה בגימנסיה הרצליה בתל אביב נשלחה קראוזה-מרקה בת השבע-עשרה ללימודים בסורבון בפאריז. למרות שאביה זכור כאחד מן התומכים בשילובן השוויוני של נשים בעבודת החלוצים, שליחתה של הבת ללימודים גבוהים בחו"ל לא הייתה עניין של מה בכך ביישוב הצעיר וקשה היום בפלשתינה, שקידש את החקלאות ואת עבודת האדמה כערך עליון.

יהודית סובול, פסיכולוגית קלינית, בת אחותה של קראוזה-מרקה הקרויה על שמה, מספרת על המניעים המשפחתיים שהיו עשויים לעמוד מאחורי שליחת הבת ללימודים אקדמאיים: "אמה של קראוזה-מרקה, חיה, הכירה את בעלה אליהו כאשר למדה רפואה באירופה, אך בסופו של דבר מעולם לא זכתה לעסוק ברפואה, והרגישה את עצמה די מתוסכלת. המסר לבנותיה היה ברור, והיא הגשימה את עצמה דרך הילדים". ואכן, גם אחותה של קראוזה-מרקה, נועה, אמה של סובול, הייתה לאשה אקדמאית, והייתה מבין עורכות הדין הראשונות בארץ.

למרות שנשלחה במקור כדי לעבור הכשרה לעסוק במקצוע "מעשי" כמורה לצרפתית, שפת אמה, בהגיעה לפריז האינטלקטואלית, הרחק ממאבק ההישרדות שבארץ ובהשראת הממצאים הקסומים במוזיאון הלובר, מצאה לעצמה קראוזה-מרקה תחום עניין לא צפוי: המזרח הקדום. בתקופה זו למדה שפות עתיקות וביקרה באתרים ארכיאולוגיים רבים ברחבי המזרח התיכון, במטרה להפוך לארכיאולוגית מקראית. היה זה אפיק חדש של מחקר מדעי שאמור היה לבסס, גם אם באופן מעט אחר, את הקשר שלה לארץ ולהיסטוריה שלה. את עבודתה כמדענית ראתה, במובן זה, כהמשך ישיר לחינוך המחקרי שקיבלה מבית.

לאחר שחזרה לארץ והשתלמה בחפירותיו של הארכיאולוג ג'ון גארסטנג ביריחו, לקחה על עצמה קראוזה-מרקה את החפירה באתר מקראי חשוב במיוחד, העי. בשנת 1928 כבר ניהל גארסטנג חפירות בדיקה התחלתיות במקום, אך הייתה זו קראוזה-מרקה שניהלה את החפירות הממושכות באתר בין השנים 1933-1935, תחילה בשותפות עם הארכיאולוג שמואל ייבין ולאחר מכן בניצוחה ובהשגחתו של הארכיאולוג הנודע, ויליאם פוקסוול אולברייט. שמו של התל, "העי", מופיע בצורות שונות במקרא, ונראה כי יש להבינו כ"חורבה", או כ"ישוב שחרב", כמו בביטוי "עיי חורבות". אולברייט הוא שהציע לזהות את הישוב המקראי העי עם תל ארכיאולוגי דרומית-מזרחית לבית אל ששמו הערבי "א-תל" מזכיר את משמעות השם "העי", כפי שמוסבר גם בסיפור המקראי אודות העי: "וַיִּשְׁרַף הָהוּשַׁע אֶת-הָעִי וַיְשִׁימָהָ תֵּל-עוֹלָם וַשְּׁמָמָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (יהושע ח, כח).

בחפירותיה של קראוזה-מרקה נתגלה כי העי היה אחד מן היישובים הראשונים שבוצרו בארץ-ישראל בתקופת הברונזה הקדומה, באלף השלישי לפנה"ס, בתחילתה של התקופה אותה נהוג לכנות גם התקופה הכנענית; באתר נתגלה רצף יישובי מרשים מתקופה זו. בשיאו של היישוב זיהתה קראוזה-מרקה מבנה מידות אותו פירשה כארמון, אך ייתכן והיה דווקא מקדש. לאחר שנחרב יישוב זה, במקביל לשורה של יישובים אחרים באותה תקופה, לא חודשה בו ההתיישבות למשך תקופה ארוכה מאוד, כמעט לאלף שנה. למרות תרומתם של הממצאים מתקופה זו, הייתה לקראוזה-מרקה תגלית ארכיאולוגית אחרת שהבהירה את חשיבותו הרבה של התל.

העי הוא אחד מן האתרים החשובים להתפתחות הארכיאולוגיה המקראית משום שבו זוהה פער ברור ומשמעותי בין המקרא לבין ממצאים מחפירות ארכיאולוגיות: למרות שבמקרא מתואר סיפור כיבוש העי ע"י בני ישראל בראשותו של יהושע בפרטי-פרטים (יהושע ז, ב-ה; יהושע ח, א-כט ועוד), כאירוע מהותי למהלך כיבוש הארץ, לפי החפירות הארכיאולוגיות בראשה של קראוזה-מרקה, נראה כי העי נחרב וניטש הרבה לפני הזמן שבו לפי המקרא היו אמורים בני ישראל לכבושו. לאור החפירות נראה כי בזמן שבו היו אמורים בני ישראל להגיע למקום עמד בפניהם יישוב נטוש, תל חרב ולא יותר. האם הסיפור המקראי נועד להסביר את קיומו של התל החרב בזמנם? ואולי רצו בני ישראל לנכס לעצמם את הניצחון? ייתכן. נראה כי רק בשלב מעט מאוחר יותר, בתחילת תקופת הברזל, התקופה המכונה גם התקופה הישראלית, מן המאה ה-12 לפנה"ס ועד המאה ה-11 לפנה"ס, יושב העי מחדש, הפעם כישוב כפרי וצנוע יחסית בפסגת התל. גם מתקופה זו נתגלו ממצאים פולחניים יפים.

חפירותיה של קראוזה-מרקה הצריכו משאבים עצומים, בין השאר לצורך העסקתם של פועלים רבים ותיעוד תוצאות המחקר. בטרם היו בארץ אוניברסיטאות שיכלו לסייע במימון מפעלים שכאלה, וכחלוצה מתורגלת, פנתה קראוזה-מרקה לרוטשילד, שהיה, כאמור, קשור ישירות לתולדות משפחתה שלה; למרות שדודה וסבה של קראוזה-מרקה ממשפחת חנקין היו בין המורדים ברוטשילד ביישוב ראשון לציון, בהיותו מן הדמויות הבולטות בין אנשי העלייה הראשונה ואיש יק"א, הגוף המנהל את פועלו של הברון בארץ,

יכול היה אליהו קראוזה לסייע לבתו לבקש מימון מ"אבי היישוב". לא רק קשריה של קראוזה-מרקה סייעו בידיה בהשגת המימון, אלא גם העניין הרב שהפגין רוטשילד בארכיאולוגיה מקראית; בין השאר, בשנותיו האחרונות רכש הברון גם שטח בעיר דוד ומימן חפירות באתר.

בשנים הללו עשתה לעצמה קראוזה-מרקה שם כארכיאולוגית: ממצאי חפירתה הוצגו במקומות שונים והיא פרסמה את תוצאות עבודתה. אלא שכבר אז, בעת שניהלה את החפירות בהעי, ידעה קראוזה-מרקה שהיא חולה במחלת השחפת. למרות זאת, היא המשיכה לפקח על מאות פועלים בשטח ולעסוק בעבודה פיזית תובענית. לדעתה של סובול, קראוזה-מרקה הייתה מוכת יגון בעקבות אסון כבד שפקד את המשפחה - מותו של אחיה הצעיר, עמיצור קראוזה – ואולי הזניחה את עצמה במכוון, כמענישה עצמה על מה שנתפש בעיניה כאי יכולתה להגן עליו. ביולי 1936 נפטרה קראוזה-מרקה בעודה מנסה להחלים בצרפת. מותה שלה המשיך את רצף האירועים הקשים שפקד את המשפחה, והותירו את אם המשפחה אבלה כל חייה. את תוצאות עבודתה המדעית שלא נשלמה פרסם בשמה בעלה, איב מרקה, לימים חוקר בזכות עצמו, שהצליח לפרסם את הממצאים רק בשוך מלחמת העולם השנייה. כמו עניינים נוספים בחייה, גם סיפור אהבתה של קראוזה-מרקה היה גדול מן החיים. סובול מספרת כי את בעלה פגשה קראוזה-מרקה בסורבון, שם כנראה הייתה מורתו, אולי לעברית. מרקה היה צעיר ממנה ובן למשפחת אצולה צרפתית ידועה, והחיבור בינו לבין החלוצה מפלשתינה היה רחוק מלהיות מובן מאליו.

מרקה, שנותר דמות רומנטית ואוהבת בסיפורי המשפחה, התגייר למענה. כאשתו של הבכור לבית האצולה מרקה זכתה קראוזה-מרקה לקבל לידיה גם את תכשיטי המשפחה; לאחר מותה ביקש מרקה מאחותה של קראוזה-מרקה, נועה, לשמור על תכשיטי משפחת מרקה בין בנות המשפחה ולהורישם לבתה שלה, כפי שאכן היה. "מאוחר יותר הוא ניתק את הקשר עם המשפחה", מספרת סובול. "הוא התחתן עם אלמנת אחיו ואימץ את ארבעת ילדיה". מצרפת הובאה גופתה לקבורה בבית העלמין ברחוב טרומפלדור בתל אביב, מקום מנוחתם האחרונה של אנשי רוח רבים. דן בר"ג, ארכיאולוג, הקדיש מספר רשימות לסיפור סיפורה הנשכח; למרות זאת, שמה של יהודית קראוזה-מרקה, מבין הנשים האקדמאיות הראשונות מבנות החלוצים, ראשונה בין שורה של ארכיאולוגיות שעבדו

בארץ, וצברית שערכה מחקר פורץ-דרך בשנים שלפני קום המדינה, מוכר כיום רק
למעטים.